

О.В. Чайковська

*доцент кафедри міжнародних відносин
та зовнішньої політики КиМУ*

ІСТОРІЯ ШЛЕЗВІГУ ТА ГОЛЬШТЕЙНУ: ГЕОПОЛІТИЧНІ ІНТЕРЕСИ ОТТО ФОН БІСМАРКА

У даній статті автор зосереджує увагу на ставленні Отто фон Бісмарка щодо ролі герцогств Шлезвіг і Гольштейн у процесі досягнення однієї з головних цілей Бісмарка: об'єднанні Німеччини під проводом Пруссії. У статті автор досліджує специфіку зовнішньополітичної діяльності «realpolitik» і розкриває головні риси характеру Отто фон Бісмарка як громадянина та політичного діяча.

Ключові слова: Шлезвіг і Гольштейн, об'єднання Німеччини, «realpolitik», Отто фон Бісмарк, геополітичний, стратегічний інтерес.

Проблема Шлезвігу й Гольштейну має глибоке коріння та досі є *актуальною*. Це питання було завжди складним з точки зору конституційності та династичних зв'язків. Ці два герцогства були пов'язані між собою на різних історичних етапах.

За останні півтори сотні років питання герцогств Шлезвіг і Гольштейн досліджували науковці різних країн світу: Німеччини, Данії, Великобританії, Росії. Деякі автори наголошують на необхідності вивчення саме воєнного аспекту конфлікту між Данією та Прусією щодо герцогств Шлезвіг і Гольштейн (В. Чудинський, Оле Л. Францен Кнут, Й.В. Єсперсен); інші – приділяють більше уваги проблемам дослідження коріння проблеми, враховуючи культурно-історичний аспект розвитку самих герцогств та специфіку відносин між герцогствами та Данською короною, і між герцогствами й Германським союзом (Ларс Н. Хенінгстен, Йохан Оттосен); деякі підкреслюють важливість політичних змін у данському суспільстві у ХІХ ст., які

вплинули певною мірою на загострення конфлікту між данським урядом і герцогствами, передусім герцогством Гольштейн (Олаф Сьонберг).

Метою статті є визначити причини зацікавленості Отто фон Бісмарка щодо приєднання герцогств Шлезвіг і Гольштейн до Пруссії. З урахуванням мети ми поставили перед собою такі *завдання*: розкрити зміст поняття “realpolitik” у зовнішній політиці Пруссії, виявити особливі риси характеру Отто фон Бісмарка, дослідити роль Отто фон Бісмарка у відчуженні герцогств Шлезвіг і Гольштейн від Данського королівства, визначити геостратегічне положення герцогств; простежити початок зародження проблеми, відомої як «Шлезвіг-Гольштейнське питання».

Шлезвіг-Гольштейнське питання найгостріше постало в середині XIX ст.

Німецькі дослідники XIX ст., які вивчали дану проблему, зараховували початок Шлезвіг-Гольштейнського питання до надто давніх часів – до часів Карла Великого.

Російський дослідник В. Чудовський у своїй книжці від 1866 року «Війна за Шлезвіг-Гольштейн 1864 року» пропонує розглядати цю проблему, починаючи від 1815 року.

Що собою являє сучасний Гольштейн? Під Гольштейном зараз розуміють усю територію між рікою Ейдер – на північ, рікою Ельба – на південь та лінією Гамбург-Любек – на схід. Так було впродовж кількох століть. Але тисячу років тому лише незначна частина згаданої території мала назву Гольштейн.

Від IX до XII століття ця територія була важливою межею, так званою «Limes Saxoniae» (Саксонський кордон, межа), яка простягалася від м. Кіль через Сайеберг (Sageberg) та Ольдеслоє (Oldesloe) далі на південь. Вагрію (Wagrien) населяли слов'янські племена, вагри, а територію на захід від Саксонського кордону (Limes Saxoniae) – сакси.

Саксонія була однією з найбільших територій, на які поділялася тогочасна Німеччина. Вона охоплювала територію всієї північної Німеччини. Саксонські землі на північ від ріки Ельби (Nordalbingen) поділялися на 3 райони: Дітмаршен – на заході,

Гольштейн – всередині та Штормарн – на півдні, на північ від Гамбурга.

Коли в IX столітті була створена імперія Карла Великого, а в X столітті виникла Священна Римська Імперія Германської нації, створена Отоном I, Саксонія стала частиною імперії. На чолі Священної Римської Імперії був король або кайзер, йому підпорядковувалися герцоги, які очолювали кожне окреме князівство.

Герцоги володіли значною владою, але вона була обмежена в різний спосіб кайзером. У цій системі ієрархії наступною ланкою після герцогів були графи.

1111 або 1110 року тогочасний герцог Саксонії, лотар Сюплінгенбурга, наділив одного зі своїх вірних підлеглих Адольфа Шауенбурзького землями Гольштейн і Штормарн. Шаумбург (Schaumburg) – це назва фортеці поряд з Весером (Weser), на захід від Міндену (Minden). Саме тут Афольф мав власний маєток. Фортеця та прилеглі до неї землі традиційно мали назву Шаумбург. Династія, яка бере звідси початок, отримала назву Шауенбург (Шауенбурзькі) (Schauenburg).

Адольф отримав титул графа, а Гольштейн (Holsten) і Штормарн (Stormarn), відповідно, стали графствами. Син Адольфа та спадкоємець титулу й прізвища Шаумбург розпочав завоювання і заселення Вагрії (Wagrien), яка згодом стала частиною графства Гольштейн.

Штормарн формально залишався все ще окремим графством, але насправді відбулося злиття кількох графств в одне. Отже, назва Гольштейн охопила всі три графства: Гольштейн, Вагрія та Штормарн.

Нині Вагрія – це півострів між бухтою м. Любек і м. Кіль.

Дітмаршен формально потрапив під юрисдикцію архієпископа м. Бремен, але реально перетворився на федеративну республіку.

1200-1203 рр. Вальдемар Переможець привласнив Гольштейн собі й відіслав Адольфа III у заслання до Шаумбурга. Після битви при Борнховеді 1227 року граф Адольф IV не лише зміг витіснити данців з Гольштейну, але й став незалежним від саксонських

герцогств. Це був важливий етап у звичайному розвитку Німеччини, який означав, що Німеччина розпалася на величезну кількість незалежних, автономних держав.

Сини Адольфа IV, Йохан і Герхард, поділили Гольштейн між собою й заснували таким чином династичні лінії Кіль та Ітцехое. Обидві лінії було продовжено надалі наступним поколінням. Лінія Кіль згасла 1322 року. Тривалішою виявилася лінія Ітцехое. Вона дала початок трьом гілкам: гілка Ренсбург, гілка Пльон, гілка Піннеберг. Після того, як згасла лінія Кіль, території, що їй належали, відійшли до трьох вищезазначених династичних гілок. Надалі гілка Пльон керувала більшою частиною східного та південного Гольштейну, будучи володаркою замків у Кілі, Пльоні, Ольденбурзі, Тріттау [6, с. 35].

Гілка Ренсбург посіла в західному та центральному Гольштейні з містами Ренсбург, Ітцехое, Сайеберг. Лінія Піннеберг отримала територію Піннеберг, на північ від Гамбурга, частину маєтків навколо Шаумбурга.

Лінія Піннеберг проіснувала найдовше, вона процвітала до 1640 року, однак, не відігравала значної ролі в історії Данії або Шлезвігу та Гольштейну. Протягом XIV століття графи Пльона та Ренсбурга були кредиторами у Данії. Одночасно графи Ренсбурга мали величезний вплив у Південній Ютландії, де граф Герхард III був герцогом Герхардом I протягом 1326 – 1329 рр. Його онук Герхард керував герцогством протягом 1375 – 1386 рр.

Коли гілка Пльон згасла 1390 року, її володіння успадкувала гілка Ренсбург, яка керувала більшою частиною Шлезвігу та Гольштейну [6, с. 35].

Титул герцога стосується феодальних часів, коли суспільство функціонувало залежно від персональних зв'язків між королем і його васалами, які мали певні права й обов'язки. Герцог Південної Ютландії (Sønderjylland), що також мала назву Шлезвіг, як васал данського короля отримав цю територію від нього в ленне володіння.

За часів правління родини Абеля й Шауенбургів Шлезвіг перетворився на наслідну територію, поступово тут було сформовано адміністративний апарат. Отже, Шлезвіг став

особливою територією [4, с. 14]. І саме відтоді зародилася проблема, яку було неможливо розв'язати впродовж століть. Постало питання: Яким чином причетний Шлезвіг до данського королівства на півночі та до Гольштейну на півдні?

Родина Абеля й Шауенбурги – це ті дві династії, які здійснювали владу на території між Королівською рікою та рікою Айдер. Про цих давніх герцогів відомо не дуже багато. Невідомо, як вони виглядали, не існує жодного портрета або скульптури. Також замало вербальної інформації про даних герцогів з боку їх сучасників. Жодний з герцогів не залишив по собі приватних листів, спогадів про той час, у який вони жили, чи про тих людей, які їх оточували. Винятком є лист герцога Адольфа від 1440 року, у якому він висловлює свою вдячність за перемогу над данським королем.

Але ми володіємо даними про їхню політичну владу, переговори, угоди, війни, які вони вели, та інші прояви виконання влади. У період 1232 – 1459 рр. уперше Південна Ютландія (Шлезвіг) виокремилася з данського королівства і поступово приєдналася до графства Гольштейн.

Саме 1459 року припинилася династія гольштинських графів, що володіли герцогством Шлезвіг як лен данського короля. Данське герцогство онімечилося. 1460 року король Крістіан I домігся свого обрання на шлезвіг-гольштинський престол ціною поступок – унія Данії та Шлезвіг-Гольштейну не більше, ніж особиста, а унія Шлезвіг-Гольштейну – реальна. Шлезвіг – лен данських королів, а Гольштейн (з 1472 року – герцогство) – лен германських імператорів.

1460 року знать Шлезвігу та Гольштейну формально надала королю

Данії Крістіану I титули герцога Шлезвігу та графа Гольштинського, пізніше король Данії отримав титул герцога Шлезвігу та Гольштейну [5, с. 17].

Герцогства Шлезвіг і Гольштейн повинні були бути назавжди в персональній унії з королем Данії та його законними спадкоємцями.

Але герцогство Шлезвіг було феодальним володінням, підконтрольним Данії (у персональній унії з Данією) лише в певний період: від 1460 до 1864 року.

Процес виокремлення Шлезвігу з данського королівства був складним, учасники його були задіяні у великій, тривалій боротьбі за владу, яка базувалася на трьох проектах:

- *перший проект* полягав у прагненні династії Абеля зробити Шлезвіг автономною територією з власними інститутами правління, незалежною від данського королівства;

- *другий проект* полягав у стремлінні гольштейнських (ренсбурзьких) графів з 1326 року стати герцогами Південної Ютландії й таким чином захопити герцогства, що належали роду Абеля, і приєднати їх до Гольштейну, закріпивши їх за собою всупереч бажанню данської корони. Бажання родини Абеля та Шауенбургів збігались у тому, що всі вони хотіли зробити Південну Ютландію незалежною від Данії. Різниця була лише в одному: родина Абеля хотіла бачити Південну Ютландію незалежною територією, тоді, як Шауенбурзькі графи прагнули злиття Гольштейну та Шлезвігу або у вигляді персональної унії, або просто у вигляді спільної території, яка б складалась із Шлезвігу та Гольштейну;

- *третій проект* також передбачав злиття Шлезвігу та Гольштейну, але план відрізнявся. Було багато гольштейнських вельмож, які володіли землями у Південній Ютландії, а саме у Південному Шлезвігу. Отже, було створено шлезвіг-гольштейнське лицарство, корпорація знаті, яка мала володіння вздовж обох берегів ріки Айдер. Звичайно, це викликало природну зацікавленість в об'єднанні Шлезвігу та Гольштейну.

Лицарський проект був насправді підтримкою прагнень Шауенбургів [6, с. 42-43].

Отже, первісно Південна Ютландія (Шлезвіг) була частиною Данського королівства.

Але після другої війни за Шлезвіг і Гольштейн між Данією та Прусією й Австрією 1864 року Шлезвіг, як власне й Гольштейн, Данія втратила на користь Прусії та Австрії. Бісмарку вдалося здолати Австрію у війні 1864–1866 рр. І Шлезвіг-Гольштейн став

частиною Пруссії до референдуму 1920 року, коли Північний Шлезвіг приєднався до Данії, а Південний Шлезвіг, за результатами голосування, залишився у складі Німеччини [7, с. 372].

Бісмарк майстерно у межах політики «*realpolitik*» використав усі можливості щодо розширення Пруссії за рахунок герцогств Шлезвіг і Гольштейн, зігравши на національних почуттях німецькомовного населення герцогств і скориставшись спробою Данського королівства закріпити конституційно Шлезвіг за собою, навично послаблюючи таким чином зв'язки між Шлезвігом і Гольштейном.

Треба зазначити, що «*Realpolitik*» – це зовнішньополітична діяльність, яка базується на розрахунках співвідношення сил і концепції національних інтересів, яка загалом привела до об'єднання Німеччини.

Після об'єднання Німеччина стає найсильнішою державою на континенті і набирає могутність з кожним десятиліттям, тим самим революціонуючи європейську дипломатію. Від моменту виникнення сучасної системи держав у часи Рішельє держави вздовж країв Європи: Великобританія, Франція та Росія – здійснювали тиск на центр. Тепер уперше центр Європи здобув змогу здійснювати тиск на периферію. Європа постала з проблемою появи нового гіганта посередині.

Географія створила нерозв'язну дилему. Відповідно до всіх традицій «*Realpolitik*» радше повинні були виникнути європейські коаліції, готові стримувати зростаючі, потенційно домінуючі сили Німеччини, яка, перебуваючи в центрі континент, відчувала себе в постійній небезпеці того, що Бісмарк називав «*le cauchemar des coalitions*» – кошмаром ворожих, коаліцій, які оточують з усіх боків.

Але якщо б Німеччина спробувала себе захистити проти коаліцій сусідів із заходу та сходу одночасно, вона обов'язково погрозувала б їм кожному окремо, що лише б прискорило формування таких коаліцій. Це чудово розумів Бісмарк. Те, що все ще називалося «європейським концертом», перетворилося на суцільний дисонанс: зростала неприязнь між Францією та

Німеччиною, ворожість між Австро-Угорщиною та Російською імперією.

Бісмарк не мав чіткого, визначеного плану об'єднання Німеччини. Він бачив головну мету і йшов до неї послідовно, використовуючи будь-яку можливість. При цьому Бісмарк віддавав перевагу політичним методам, але не уникав і військових рішень, якщо це його наближувало до досягнення головної мети. Історично склалося так, що Дансько-Прусська війна 1864 року стала першим кроком на шляху до об'єднання Німеччини [3].

Ситуація до кінця 1864 року стала критичною й досягла свого апогею. Війни було не уникнути. Будь-яка поступка означала б ганебну поразку для обох сторін конфлікту. Жодна зі сторін не бажала програшу.

Для Данії поступка мала б означати втрату без бою Шлезвігу, Гольштинії та Лауенбургу. Це було б для Данії політичним приниженням і означало б її автоматичний перехід у розряд країн третього калібру.

Для Пруссії й Австрії повернення до мирного шляху і визнання прав Данії на свої васальні германські герцогства та графство Лауенбург було б тотожним втраті національного престижу. Отже, війна наближалася.

Можна сказати, що приводом до війни стала негнучка позиція Данії щодо з'ясування питання герцогств Шлезвіг і Гольштейн.

Насправді, Отто фон Бісмарку була вигідна така позиція Данії, тому що це розв'язувало йому руки і він міг розпочати військові дії проти Данії. Пруссія мала постати перед усіма германськими державами в образі визволительки «німецьких братів».

Для Бісмарка така ситуація була надзвичайною можливістю. Його плани були завжди гнучкими. Його союзником у цьому питанні також було німецькомовне населення герцогств. Бісмарк талановито зіграв на національних почуттях мешканців цих територій. Він узяв у свої руки справу національного відродження. І ця спроба виявилася вдалою. Він зробив справу, яку було перервано 1950 року, коли Австрія та Росія (Микола I) завадили національному підйому німців у герцогствах [3].

Окрім почуття національної єдності, яке вимагало приєднання до Германського союзу земель з німецьким населенням, у Пруссії був геополітичний, стратегічний інтерес до території Гольштейн. Там розташовувалися зручні гавані на Балтиці, а через землі Гольштейну в основі Ютландського півострова можна було прорити канал, який би значно скоротив морський шлях із Північного моря у Балтійське.

Об'єднання Німеччини неминуче мало призвести до війни з Австрією, Бісмарк передбачив це ще 1856 року: «Германия слишком тесна для Австрии и Пруссии. Поэтому в близком будущем нам придется отстаивать против Австрии наше право на существование, и не от нас зависит избежать конфликта; течение событий в Германии не допускает другого исхода» [2].

Це говорить про амбіційність Отто фон Бісмарка та про його далекоглядність, а також про його патріотизм, адже Бісмарк прагнув до об'єднання Німеччини саме під проводом Пруссії без участі в цьому процесі Австрії.

Унаслідок поразки Данії в Другій шлезвіг-гоольштейнській війні (війна Пруссії й Австрії проти Данії 1864 р.) герцогства Шлезвіг, Гольштейн і графство Лауенбург залишилися за переможцями (Австрією та Пруссією) у спільній власності і це породжувало конфлікт між Австрією та Пруссією щодо зазначених герцогств. Це був перший серйозний крок на шляху Бісмарка в його прагненні об'єднати Німеччину під проводом Пруссії та розширити кордони нової держави. Але на цьому шляху був головний суперник Пруссії – Австрія [1, с. 541].

Поділ Шлезвіга та Гольштейну був свідомо обраний Бісмарком як чудовий привід до війни з Австрією.

По-перше, конфлікт через герцогства знижував вірогідність втручання інших держав на боці Австрії; по-друге, у випадку перемоги обидва герцогства мали відійти до Пруссії як додатковий трофей, окрім головного виграшу – гегемонії в германських справах.

Володіння Гольштейном при невизначених умовах спільної власності згідно з Гаштейнською конвенцією радше створювало проблеми для Австрії, аніж надавало їй якісь переваги, тому що це

герцогство було відокремлене від імперії пруською територією (Гаштейнська конвенція від 14 серпня 1865 року «Про розподіл приельбських герцогств» – герцогства Шлезвіг і Лаунберг відійшли до Пруссії, а Гольштейн – до Австрії). Спроба Австрії врегулювати питання через обмін Гольштейну на скромну територію в районі прусько-австрійського кордону наштовхнулася на категоричну відмову Бісмарка. До лютого 1866 року він зважився на війну, надто непопулярну в пруському суспільстві. Пізніше начальник пруського генерального штабу Гельмут фон Мольтке писав: *«Война 1866 года не была вызвана необходимостью отразить угрозу нашему национальному существованию; это был конфликт, признанный необходимым в кабинете, заранее обдуманый и постепенно подготовлявшийся»* [2].

Ставка та ризик були настільки високими, що у випадку поразки Бісмарк був готовий розстатись із життям. Улітку 1866 року він заявив англійському посланнику: *«Может статься, Пруссия проиграет, но в любом случае, она будет сражаться отважно и с честью... Если нас разобьют, я не вернусь сюда. Я погибну в последней атаке. Умереть можно лишь однажды, и побежденному лучше всего умереть»* [3].

Усі ці цитати говорять насамперед про Бісмарка як про стратега, про його силу й стійкість характеру, про його величезне бажання досягти домінування Пруссії над іншими германськими державами, і загалом у Європі, про його мрії щодо могутньої об'єднаної Німеччини, про неможливість для Бісмарка бути переможеним і здатність іти до кінця в досягненні поставлених цілей, а також про величезну мудрість цього політичного діяча.

Література

1. История дипломатии / [сост. А. Лактионов]. – М. : АСТ : АСТ Москва, 2006. – 943 с.
2. Лависс Э., Рамбо А. История XIX века / Э. Лависс, А. Рамбо. – Т. 5, ч. 1, гл. 8.: Докладная записка Бисмарка от 26 апреля 1856 года.
3. Хилльгрубер А. Выдающиеся политики: Отто фон Бисмарк, Меттерних [Электронный ресурс] / А. Хилльгрубер – Ростов-

- на-Дону : Феникс, 1998. – 320 с. – Режим доступу до книги : <http://militera.lib.ru/bio/hillgruber/03.html>
4. Lars. N. Henningsen. Sydslesvigs danske historie / [Henningsen Lars. N.]. – Flensborg : Dansk Central bibliotek for Sydslesvig, 2009. – 353 s.
 5. Michael Embree. Bismarck's first war. The campaign of Schleswig and Jutland 1864 / Michael Embree. – Helion & Company Ltd, 2006. – 473 p.
 6. Rasmussen Carsten Porskrog, Adriansen Inge, Madsen Lennart S. De slesvigske hertuger / Carsten Porskrog Rasmussen, Inge Adriansen, Lennart S. Madsen. – Historisk samfund for Sønderjylland : Aabenraa, 2005. – 371 s.
 7. Engelstoft Povl, Wendt Frantz Wilhelm. Danmarks politiske historie / Povl Engelstoft, Frantz Wilhelm Wendt. – København : Gyldendalske boghandel, Nordisk forlag, 1934. – 481 s.

The author of the article focuses on the attitude of Otto fon Bismarck towards the role played by the duchies Slesvig and Holstein within the process of the achieving by Bismarck his main goal: the consolidation of Germany with the leading role of Prussia. The author pays attention to the specifics of the foreign policy activity named «realpolitik» and reveals the main features of Bismarck's character as of the citizen and as of the political figure.

Key words: Slesvig and Holstein, consolidation of Germany, «realpolitik», Otto fon Bismarck, geopolitical, strategic interest.

Автор уделяет особое внимание вопросу отношения Отто фон Бисмарка относительно важности герцогств Шлезвиг и Гольштейн в процессе достижения Бисмарком своей главной цели: объединение Германии под предводительством Пруссии. Автор рассматривает также специфику внешнеполитической деятельности «realpolitik», а также выявляет основные черты характера Бисмарка как гражданина и политического деятеля.

Ключевые слова: Шлезвиг и Гольштейн, объединение Германии, «realpolitik», Отто фон Бисмарк, геополитический, стратегический интерес.